

A TARTALOMELEMZÉS LEHETŐSÉGEI A NEVELÉS ÉS OKTATÁS TERVÉNEK VIZSGÁLATÁBAN

Az 1978/79-es tanévtől folyamatosan bevezetésre kerülő dokumentumok készítésekor meghatározó szempont volt, hogy a nevelési-oktatási (pedagógiai) folyamatot egységként kezeljék, és a tervezésben a rendszerszemléletet érvényesítsék. Ez konkrétan azt jelenti, hogy összhangra törekedtek a nevelési célok, a feladatok, a követelmények, a tartalom, a módszerek és az eszközök között. Ma már tudjuk, hogy ennek a megvalósítását nem sikerült egyformán jó színvonalon megoldani, részben a tudományos előfeltételek hiánya, részben tárgyi, személyi körülmények és szervezési nehézségek miatt.

A nevelési és oktatási tervek, az eszközök sok és sokféle visszhangot váltottak ki. A legtöbb tanulsága az olyan jellegű megközelítésnek lehet, amely egyfelől *rendszerként* kezeli a jelenlegi nevelési és oktatási tervet, valamint a kapcsolódó eszközöket, másfelől vizsgálja a *megvalósíthatóság* feltételeit és a megvalósulás szintjét.

A rendszerszemléletű elemzésnek elengedhetetlen feltétele – a speciális tantervi kutatások mellett – a már meglevő elméleti és empirikus eredmények felhasználása az interdiszciplinaritás igényével.

E többirányú, komplex megközelítésből fakad, hogy a nevelés és oktatás tervét többféle kutatási módszer, módszeregyüttes alkalmazásával lehet vizsgálni. *Tanulmányunkban a hazai pedagógiai kutatásokban csak ritkán alkalmazott kutatási módszer, a tartalomelemzés alkalmazási lehetőségeit próbáltuk leírni a dokumentum célrendszerének (cél–feladat–követelmény) vizsgálatában.*

A tartalomelemzés a társadalomtudományokban használt módszer, legáltalánosabb értelemben *közlemények* (írásos, szóbeli stb.) *meghatározott célú elemzését* szolgálja.¹ Olyan információk feltárására törekszik, amelyek a közleményben nyíltan nincsenek kimondva. A pedagógiai jellegű közlemények esetében is – pl. neveléssel foglalkozó könyvek, folyóiratok, rádióelőadások, nevelési tervek stb. – a szövegben kifejezett *gondolatok* elemzéséhez nyújt segítséget.

A tartalomelemzés két alapvető *munkafázisra* bontható:

1. *Kódolás*: a szövegben ténylegesen megjelenő szimbólumok, szavak, témák stb. előre meghatározott *kategóriákba sorolása*. A szöveg elemeinek osztályozása után sor kerülhet az egyes kategóriákba tartozó elemek számszerűsítésére.

¹ A tartalomelemzés módszeréről a következő általános (nem pedagógiai) jellegű munkák tanulmányozását javasoljuk: Antal László: A tartalomelemzés alapjai. Bp., 1976. Magvető Kiadó. Maurice Duverger: A dokumentumok elemzése. In: A szociológiai felvétel módszerei. Bp., 1971. Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, 116–124. l.

2. *Interpretálás:* az első szakaszban nyert eredmények magyarázata, értelmezése. Külső normákhoz és/vagy empirikus kutatási eredményekhez viszonyítjuk az első fázisban nyert adatokat. E munka során következtetéseket lehet levonni a közlemény létrejöttének körülményeiről, tartalmi és formai sajátosságairól, hatásáról.

A modern tartalomelemzési vizsgálatokban a kvantitatív és a kvalitatív elem rendszerint együtt jelenik meg. Minőségi munkát jelent a kategóriák megállapítása és interpretálása, mennyiségít az egy kategóriába került elemek gyakoriságának regisztrálása, korrelációs számítás, faktoranalízis végzése a számszerűsített eredményekkel stb.

A tartalomelemzés eredményét alapvetően meghatározza, hogy sikerül-e megfelelő kategóriákat találni.² Ezért cikkünkben a célrendszerre kiterjedő, rendszerszemléletű tartalomelemzés *kategóriáinak kidolgozásához* kívánunk hozzájárulni. Tehát nem a célrendszer konkrét elemzésére vállalkozunk, hanem a tartalomelemzéshez szükséges kategóriák kialakítására, és az ezekhez szervesen kapcsolódó elemzési, értékelési szempontok megfogalmazására.

Először az Alapelvek, majd az egyes tantárgyak célrendszerének elemzési lehetőségeivel foglalkozunk, kitérve az Alapelvek és a tantervek viszonyát feltáró módszerbeli megoldásokra is.

1. Az iskolatípus nevelési céljainak, feladatainak és követelményeinek elemzése

1.1. Az elemzés kiindulópontja az Alapelvekben rögzített, az adott *iskolatípusra megfogalmazott célok elemzése, értékelése.*

A célok elemzésének általunk feltétlenül szükségesnek tartott szempontjai:

Kifejezik-e az iskolatípusra megfogalmazott célok a társadalmi fejlődés objektív pedagógiai szükségleteit?

Jól tudjuk, hogy ennek vizsgálata azért alapvető, mert ha a célok nem valós szükségleteket fejeznek ki, akkor ez állandó anomáliák forrásává válik. Ilyenkor a célok megvalósítása nehézségekbe ütközik, s nem szolgálják sem a társadalom, sem az egyén valós érdekeit. Ebben az esetben külön, önálló életet élnek a hivatalosan deklarált általános célok és a gyakorlati munkát sok esetben ténylegesen meghatározó, felerősödő „rejtett célok”.

A fenti szempont vizsgálata érdekében folyó és a célmegfogalmazásra vonatkozó tartalomelemzést a következő *kategóriák* mentén érdemes elvégezni:

– Az iskolatípus mely *funkciói* jelennek meg: személyiségfejlesztő, munkaerőképző, társadalmpolitikai stb. (A funkciók feltárásához a célmegfogalmazáson kívül elemezni kell az iskolatípus szerepét leíró részt is, amelyet a jelenlegi dokumentum a feladatokkal együtt tárgyal.)

² A kategóriák kritériumainak kidolgozásához segítséget adhatnak a következő művek: Nagy Sándor: A tananyag és az oktatási folyamat tervezésének időszerű kérdései. Bp., 1979. Tankönyvkiadó. A tantervfejlesztés és a tantervi értékelés kutatásmethodikai kérdései. Szerk.: Báthory Zoltán. Bp., 1980. Ballér Endre: A nevelés-oktatás folyamat célrendszere és tervezése. In: Pedagógiai kézikönyv. Szerk.: Báthory Z. és Gyaraki F. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.

- Milyen *terminológia* szerepel az alakítandó emberre vonatkozóan: egyén, egyéniség, személyiség stb.
- Milyen *értékekkel* kapcsolják össze a célokat: mindenoldalú, harmonikus személyiség, kommunista ember, szocialista személyiség stb.
- A *személyiségnek* milyen *komponenseit* emelik ki: ismeretek, képességek, világnézet, magatartás, ízlés, ismeret – világnézet – magatartás stb.
- A személyiség komponenseit milyen *tartalommal* töltik ki: egységes, korszerű, továbbépíthető alpműveltség, dialektikus és történelmi materialista világnézet, tudományos világnézet, a szocialista embert jellemző erkölcsi tulajdonságok, a szép befogadásának, megóvásának és teremtésének képessége, aktív állampolgár, önművelés igénye és képessége stb.

Az általános célmegfogalmazás elemeinek kategóriákba sorolása után kerülhet sor az eredmények elemzésére, értékelésére. Ez a kapott eredmények szembesítését jelenti többek között a társadalmi eszménnyel, az embereszménnyel és a nevelési céllal foglalkozó elméleti kutatások eredményeivel. E minőségi elemzés és a levonható következtetések természetes korlátaiként hatnak az elmélet mindenkori megoldatlan problémái. Például a különböző személyiségelméleti koncepciók egymás mellett élése, a társadalmi értékekkel kapcsolatos bizonytalanságok, a nevelési funkciók eltérő értelmezése megnehezíti az elemzést, a következtetések levonását.

Ezekon kívül még lényeges elemzési szempont lehet a terminológiai és tartalmi összhang vizsgálata a célleíráson belül. Például a személyiség leírható-e az ismeret–világnézet–magatartás komponenseivel?

1.2. Az Alapelvek című rész tartalmazza a *nevelési feladatok* leírását is. Ezek a feladatok közbülső konkretizálási szintet képviselnek, így döntő szerepük van abban, hogy az általános célok megjelennek-e a gyakorlati munkában.

A nevelési feladatok értelmezése, körének meghatározása és tartalma nem egységes sem a szakirodalomban, sem a pedagógiai közgondolkodásban. Ezért is fontosnak tartjuk annak feltárását, hogy a pedagógiai gyakorlat alapidokumentuma milyen koncepciót tükröz ezzel kapcsolatban. A nevelési feladatokkal foglalkozó rész tartalomelemzése több dimenzióban és kategóriában történhet.

A nevelési feladatok *értelmezésének* dimenziójában a következő kategóriákat javasoljuk:

- A nevelési feladatok mint *részcélok*. Pl. „a tanulók sajátítsák el a megismerés módszereit”, „alakuljon ki a tanulóknak az állandó önművelés iránti igény”, „legyenek képesek a szakmai fejlődésre” stb.

- A nevelési feladatok mint a *pedagógus tennivalói*. Pl. „a művelődési anyag feldolgoztatása”, „az alapvető ismeretek elsajátíttatása”, „a fiatalok közösségi életének megszervezése és irányítása” stb.

A másik dimenzió a nevelési feladatok *felosztási alapja*:

- A *kultúra ágai*. Pl. esztétikai nevelés, politechnikai nevelés, világnézeti nevelés, erkölcsi-politikai nevelés stb.

- A *személyiség aspektusai*. Pl. értelmi nevelés, testi nevelés, érzelmi nevelés, akarat nevelése stb.

A harmadik dimenzió a nevelési feladatok leírásában tükröződő *személyiségkép*:

- A nevelési feladatokban megjelenő *személyiségkomponensek*. Pl. az értelmi nevelés

feladatán belül: képesség, igény, intellektuális érzelmek, világnézet, ismeret stb. Az esztétikai nevelésnél: igény, felkészültség, érzelmi beállítottság, képesség, ismeretrendszer, tudatosság, magatartás stb.

- Az egyes személyiségkomponensekben megjelenő *értékek*. Pl. a képességfejlesztés tartalma: az önálló ismeretszerzés, a problémafelismerés, a problémamegoldás, a valóság megismerésének képessége, értelmező és ítélő képesség.

E kategóriák alapján végezhető el az adatgyűjtés. Ez ebben az esetben azt jelenti, hogy a nevelési feladatokat leíró szöveg elemeit besoroljuk a fenti kategóriákba. Az osztályozást megkönnyíti az egy vagy több dimenziós táblázatos elrendezés.

Például a nevelési feladatokban megjelenő személyiségkomponensek terminológiai és tartalmi feltárásához alkalmazható forma:

Nevelési feladatok	Személyiségkomponensek		
	ismeret	beállítódás	magatartás stb.
Például: Esztétikai nevelés	a művészeti ágak sajátos formanyelvének felfogásához szükséges ismeretrendszer; . . . stb.	az esztétikum befogadására való érzelmi beállítódás; . . . stb.	a tanulók a maguk életében az esztétikum megvalósítására törekedjenek; . . . stb.
	Összesen : x	Összesen : y	Összesen : z

Az adatok táblázatos elrendezése lehetővé teszi a minőségi elemzésen túl a gyakoriság megállapítását is, amely alapja lehet a további mennyiségi elemzésnek.

A kategóriák alapján összegyűjtött, a célszerűen rendezett, mennyiségileg elemzett adatok interpretálásához külső, elméleti vagy empirikus anyagot kell felhasználni. Az eredmények értékelése során következtetéseket vonhatunk le – többek között – a következő kérdésekre.

- Konzekvens-e a dokumentum a nevelési feladatok értelmezésében, a felosztási alapon és az alkalmazott terminológiájában?
- Rendszert képeznek-e a feladatok vagy csak strukturálatlan halmazként jelennek meg?
- Összhangban vannak-e a nevelési feladatok a személyiség fejlődésének-fejlesztésének elveivel és lehetőségeivel?
- Összhangban van-e a feladatok tartalma a társadalom által elvárt értékekkel?

1.3. A jelenlegi dokumentumok a nevelési követelményeket „A ... tanulók iránt támasztott társadalmi követelmények” címmel tartalmazzák. Az Alapelveknek ez az egysége azt a célt szolgálja, hogy segítse a pedagógiai munka tervezését, irányítását, a neveltségi szint megállapítását. A követelmények csak akkor tölthetik be ezt a funkciót,

ha reálisak, ha megfelelően strukturáltak, ha egyértelműek, ha értékelhetők, ha összhangban vannak az iskolatípus céljával és a nevelési feladatokkal.

A tartalomelemzés módszerével főképpen a követelmény dokumentum általi értelmezését, a strukturáltságot, az egyértelműséget és a célrendszer egyes elemei (cél-feladat-követelmény) közötti viszonyt lehet vizsgálni. Ennek érdekében fel kellene tárnunk, hogy milyen terminológiában, milyen tartalommal fogalmazódnak meg a követelmények az Alapelvekben.

A terminológia vizsgálatára a következő két kategóriát javasoljuk:

- A követelmények mint *tanulói tevékenységek*. Pl. „éljen aktív közéletet”, „valósítsa meg”, „lépjön fel mindazokkal szemben” stb.
- A követelmények mint *személyiségkomponensek*. Pl. törekvés, igény, érzelmi azonosulás, ismeret, szeretet stb.

A terminológiák összegyűjtése és elemzése lehetőséget ad annak megállapítására, hogyan értelmezi a dokumentum a követelményeket, világosak-e, szakszerűek-e a használt fogalmak, jellemző-e a követelmények összekapcsolódása, egymásra épülése.

A követelmények *tartalmának* feltárását legcélszerűbben oly módon lehet megoldani, ha az elemzés fő kategóriáit a korábban már feltárt nevelési feladatok adják. Ebben az esetben az egyes követelményeket az általuk képviselt értékek alapján lehet elhelyezni a fő feladatokban. Ennek alapján a követelmények belső elemzésén túl a célokkal és a nevelési feladatokkal való összevetést is el lehet végezni.

Technikailag ez táblázattal oldható meg legegyszerűbben.

Társadalmi (nevelési) követelmények	Nevelési feladatok	Általános cél- elemek
-------------------------------------	--------------------	--------------------------

Ha az összes követelményt elhelyeztük a nevelési feladatokban, illetve célokból, akkor minőségi elemzéssel a következő kérdésekre kaphatunk választ.

- Fellelhető-e terminológiai összhang a célok, feladatok és a követelmények között?
- Elhelyezhető-e a követelmények a nevelési feladatokban, illetve vannak-e a nevelési feladatoktól függetlenül önálló követelmények is?
- Megtörtént-e valamennyi nevelési feladat követelményekben való kibontása?
- Azonos részletezettséggel, súllyal történt-e az egyes feladatok követelményekké való alakítása?
- Kifejezi-e a követelmények összessége tartalmában, arányában az iskolatípus céljában megfogalmazott személyiségideált?
- A befogadó vagy a cselekvő ember alakításán van-e a hangsúly?
- Milyen értékek maradtak ki a feladatokból, követelményekből?
- Milyen személyiségkonceptiót sugall a cél- a feladat- követelmény együttesen?
- Lehetőséget adnak-e a célok, feladatok, követelmények a tanulók egyéni különbségeinek figyelembevételére?

2. Az Alapelvekben és a tantervekben megfogalmazott célrendszer összehasonlító elemzése

Az új szemléletű tervezés kimondott célja volt, hogy összhangban legyenek az Alapelvekkel az egyes tárgyak tanításával kapcsolatban leírt célok, feladatok és követelmények, tehát a tantervi célrendszer. Ez a törekvés csak akkor valósul meg, ha az általános célok, feladatok és követelmények a tantárgyakban konkretizálódnak, és ha érvényesül a terminológiai, tartalmi egység. Ezért ugyancsak figyelmet kell fordítani az Alapelvek és a tantervek célrendszerének összehasonlítására. Az elemzést a következő lépésekben lehet a leggazdaságosabban megoldani:

- az Alapelvekben megfogalmazott általános nevelési célok összevetése a tantárgyi célokkal,
- az általános nevelési feladatok összevetése a tantárgyi feladatokkal,
- a tanulókkal szemben támasztott társadalmi követelmények összehasonlítása a tantárgyi követelményekkel,
- a tantárgyi célok, feladatok, követelmények egymáshoz való viszonyának feltárása.

A fentieket az Alapelvek vizsgálata során kidolgozott többszemponútú tartalomelemzés kategóriáit alapul véve lehet megoldani.

2.1. A célok összevetésénél tehát a következő kategóriákat lehet alkalmazni (L. 1.1.):

- a használt terminológia,
- a terminológiában kifejeződő értékek,
- a személyiség kiemelt komponensei,
- a kiemelt komponensekhez kötődő tartalmak.

Az általános terminológiát vizsgálva például a szakközépiskolai dokumentumokban az Alapelvek központi célkategóriájaként az ember, ill. a szakember szerepel. Ez a terminológia csak néhány tantervben jelenik meg, viszont új kategóriák kerülnek előtérbe. Így: *életmód, életforma, személyiség* alakítás.

A használt terminológiában kifejeződő értékeket vizsgálva megállapítható, hogy az Alapelvek az *emberhez* a *sokoldalúság* értékét kapcsolja, a tantárgyi tervekben ez nem minden esetben kap helyet. Helyette *szocialista* életmód, *szocialista* ember, *szocialista* típusú személyiség, *személyiség értékjelző nélkül, tartalmas, értékes* életforma kerül megfogalmazásra.

A *személyiség komponenseit* és a hozzá kötődő *tartalmakat* a következő táblázatos formában lehet vizsgálhatóvá tenni:

Tantárgyak	az Alapelvekben megjelenő komponensek		
	ismeret	világnézet	magatartás
Például: magyar nyelvtan	anyanyelvi alpműveltség kialakítása stb.	a világnézeti meggyőződés formálása stb.	az anyanyelvi műveltség magatartásbeli elemeinek kialakítása stb.
	Összesen: x	Összesen: y	Összesen: z

Az adatok összegyűjtése lehetővé teszi a tartalmi és terminológiai viszony jellemzését. Ezt a jellemzést döntő mértékben az határozza meg, hogy

- jól megfogalmazott célokat megfelelően konkretizálnak-e a tantárgyi célok,
- jól megfogalmazott általános cél mögött terminológiailag, tartalmilag elmaradnak-e a tantárgyi célok,
- vitatható általános célmegfogalmazás mellett megfelelő tantárgyi cél van-e,
- vitatható általános célhoz igazodnak-e a tantárgyi célok.

2.2. A nevelési feladatok és a tantárgyi feladatok összevetésekor első szempont az lehet, hogy a nevelési feladatok értelmezésében (L. 1.2.) követi-e az Alapelveket az egyes tantárgyak feladat-meghatározása.

A feladatok értelmezésének feltárására – a szöveg kódolása után – a mennyiségi viszonyokat táblázatban lehet rögzíteni:

	A nevelési feladatok		
	mint részcélok	mint a pedagógus tennivalói	egyéb
Alapelvek			
Magyar nyelv			
Magyar irodalom			
Stb.			
	Összesen:	Összesen:	Összesen:

A feladatok *felosztási alapjának* vizsgálatát a következő táblázattal lehet áttekinteni, amelyben ugyancsak az egyes kategóriák előfordulási gyakoriságát lehet feltüntetni.

	Feladatok		
	a kultúra ágai szerint	a személyiség aspektusai szerint	egyéb
Alapelvek			
Magyar nyelv			
Magyar irodalom			
Stb.			

Az utóbbi táblázatból kiderül, hogy megjelennek-e, illetve milyen súllyal kapnak helyt az egyes tantárgyakban az Alapelvekben leírt nevelési feladatok.

Pl. a szakközépiskolai dokumentumokból a következő kép bontakozik ki:

– az Alapelvekben szereplő valamennyi nevelési feladat szerepel az osztályfőnöki óra tervében és az iskolán kívüli nevelés tervében,

– csak egy nevelési feladat – az egészséges életmódra nevelés – hiányzik az orosz tantervből,

– kettő vagy annál több feladat jelenik meg a magyar nyelvtan, a magyar irodalom, a történelem, a matematika, a fizika, a világnézetünk alapjai, a földrajz, az angol, a francia, a testnevelés tanterveiben, – csak egy feladatot – az értelmi nevelést – részleteznek a kémia tantervében.

Differenciáltabbá teszi az értékelést, ha a feladatok megjelenésének gyakorisági sorrendjét is megállapíthatjuk.

Folytatva példánkat, a szakközépiskolai dokumentumokban ez a gyakoriság – 14 tantárgy tanterve alapján – a következőképpen alakult:

- értelmi nevelés (14 tantervben jelent meg feladatként),
- szocialista hazafiságra és proletár internacionalizmusra nevelés (10),
- erkölcsi nevelés (7),
- politikai nevelés (6),
- munkára nevelés és esztétikai nevelés (5),
- közösségi nevelés (4),
- egészséges életmódra nevelés (3).

A fentiekből az látható, hogy a nevelési feladatok közül csak az értelmi nevelés szerepel mindegyik tantervben. Ha a szocialista hazafiságra és proletár internacionalizmusra, valamint a munkára nevelést az erkölcsi nevelés részeként kezeljük, akkor azt mondhatjuk, hogy az erkölcsi nevelésre is történik utalás mindegyik tantervben.

A dokumentumok sajátosságainak feltárásához az is hozzátartozik, hogy az egyes tárgyakban jelentkező egyéb nevelési feladatokat is feltárjuk és értelmezzük.

A nevelési feladatokban tükröződő társadalmi szükségleteket a személyiség programjává igyekszünk tenni a nevelés gyakorlatában. Így természetes, hogy a nevelési feladatok megfogalmazása különböző személyiségkomponensekben történik.

Az összevetés másik dimenziója ezért a *személyiségkomponensek* területe.

Az ézzel kapcsolatos adatgyűjtés jól megoldható a következő táblázat segítségével:

	Személyiségkomponensek					
	ismeret	képesség	érzelme	kreativitás	szükséglet	stb.
Alapelvek						
Magyar nyelv						
Magyar irodalom						
Stb.						

Az összevetés – az előzőekhez hasonlóan – kiterjedhet az Alapelvekre és egy tantárgyra, illetve az Alapelvekre és az összes tantárgyra. Az összegyűjtött adatok értékelése három fő szempont mentén történhet:

- azonos, illetve azonosan értelmezett terminológia jellemző-e a dokumentumra,
- hogyan alakul az egyes személyiségkomponensek gyakorisága,
- egységes személyiségkonceptiót tükröznek-e a tantervek.

2.3. Az új dokumentumok készítői erőfeszítéseket tettek a követelmények pontosabb, a tervezést és értékelést jobban segítő megfogalmazására. Ezt úgy próbálták elérni, hogy a követelményeket az általános célokhoz, a személyiségfejlesztés feladataihoz, a tartalom struktúrájához kapcsolódva differenciált, lehetőleg hierarchikus felépítésű főképpen tanulói teljesítményekben fogalmazták meg.

Tekintettel arra, hogy az egyes tárgyak tanterveiben a követelmények értelmezése, megfogalmazása tükrözi a szakirodalomban fellelhető bizonytalanságokat, ezért először célszerű egy-egy tantárgy követelményrendszerét vizsgálni. Adatokat kell gyűjteni arra, hogy milyen *követelménykategóriák* (tanulói teljesítmények és egyéb követelmények) milyen gyakorisággal fordulnak elő. Ennek legegyszerűbb módja a következő.

Teljesítményfajták				Egyéb követelmények
ismeret	megértés	alkalmazás	stb.	
ismerje ... tudja ... stb.	értse meg ... lássa be ... stb.	legyen jártas ... legyen képes ... stb.		alakuljon ki az a meg- győződés ... szeresse ...
.	.	.		.
.	.	.		.
.	.	.		.
Összesen:	Összesen:	Összesen:		Összesen:

A vizsgálódásnak ezen a szintjén képet kapunk arról, hogy a tanulói teljesítmények megfogalmazása egyértelmű-e, egymásra épülnek-e, tehát szinteket alkotnak-e, konzekvensen alkalmazzák-e az egyes teljesítményfajtákat kifejező terminusokat.

Mindezek alapján következtetéseket lehet levonni arra, hogy a követelmények milyen mértékben segítik a tervezőmunkát és a tanulói teljesítmények értékelését.

Fontos elemzési szempont lehet a teljesítményfajták belső arányának feltárása is. Pl. meg lehet állapítani, hogy inkább a befogadásra vagy az alkalmazásra utaló teljesítményfajták túlsúlya jellemző-e. Ennek alapján az is megállapítható, hogy a személyiség mely aspektusait emelik ki a követelménykategóriák (kognitív, affektív stb.). Tanulságos lehet az egyéb követelményfajták értelmezése, csoportosítása is.

A követelményrendszer egészét áttekintve ugyancsak vizsgálható, hogy lehetővé teszik-e, segítik-e a differenciált oktatást.

A tantárgyi célok elérését folyamatos, több tanévet átfogó fejlesztő munkával lehet elérni. Ennek feltétele, hogy a magasabb osztályok követelményei egyre bővüljenek és magasabb szintűekké váljanak. Ezért fontos szempont *a követelmények évfolyamonkénti egymásra épülésének* vizsgálata. Ez egy-egy követelmény nyomokonkövetését jelenti az első megjelenésétől az utolsóig. Az ilyen típusú szövegelemzésnél a kategóriákat a jól elkülöníthető követelmények adják.

Példánk az általános iskolai magyar nyelv és irodalom tantárgyához kapcsolódik.

Kategória	1. o.	2. o.	3. o.	4. o.
a hangos olvasás	Készüljön fel a szöveg hangos olvasására. . .	Olvasson hangosan kb. 10–15 soros szöveget előzetes felkészülés és gyakorlás után. . .	Olvassa hangosan az elbeszélések legszebb, legkifejezőbb, legtanulságosabb részeit. . .	Olvasson helyesen, hangosan előzetes felkészülés alapján. . .
	5. o.	6. o.	7. o.	8. o.
	A tanuló folyékonyan és értelmesen tudjon olvasni hangos és néma olvasással egyszerű stílusú először látott prózai szöveget. . .	Tudja a tanuló a közösen feldolgozott prózai alkotások hangulatát kifejezni (hangerővel, az olvasás tempójának változtatásával). . .	Tudja a tanuló a közösen feldolgozott prózai alkotásokat értelmesen, folyékonyan a hangszín és a hangmagasság megváltoztatásával kifejezően olvasni. . .	Tudjon felolvasni először látott egyszerű stílusú prózai és verses műveket.

Ennek alapján elemezni lehet, hogy egységes-e a terminológia, és megtalálható-e a követelmények egymásra épülése egy-egy tárgyon belül.

Mindkét szempont alapvető kritériuma a pedagógiai tervezőmunka segítségével.

Ha valamennyi tárgy követelményrendszerének elsődleges elemzése megtörtént, sor kerülhet a *tárgyak követelményrendszerének együttes elemzésére*.

Az elemzés a következőkre terjedhet ki:

- azonos követelmény terminológiát alkalmaznak-e az egyes tárgyak tantervei; miből adódhatnak – ha vannak – a terminológiai különbségek,
- az egyes követelményfajták gyakorisága hogyan alakul a tantervek összességében, és ezáltal a személyiség mely aspektusai kerülnek előtérbe.

A *tantárgyi követelmények* részletes ismerete – az eddigi elemzés eredményeként – lehetőséget ad a *társadalmi követelményekkel való összevetésükre*. Ennek során négy fő elemzési szempont kínálkozik:

- terminológiai összevetés,
- az egyes tárgyak követelményei a társadalmi követelményekből tartalmilag melyeket konkretizálnak,
- az egyes tárgyakban milyen sajátos követelmények jelennek meg,
- a tantárgyi követelmények összessége képviseli-e az Alapelvekben rögzített követelményeket.

Az adatgyűjtéshez a társadalmi követelményeknél és a tantárgyi követelményeknél megadott kategóriák használhatók fel.

2.4. A rendszerszemléletű elemzés szükségessé teszi, hogy az Alapelvekben megfogalmazott célrendszer és a tantárgyi célrendszer összevetésén túl sor kerüljön a *tantárgyi célok, feladatok, követelmények egymáshoz való viszonyának* vizsgálatára.

Az elemzés – a már korábban alkalmazott kategóriák alapján – kiterjedhet a terminológiára és az ezekben kifejeződő értékekre.

Az adatgyűjtés legökonomikusabban a következő két munkafázis egymásutánjában oldható meg:

- a tantárgy teljes követelményrendszerének elhelyezése a tantárgy nevelési feladataiban,
- a tantárgy nevelési feladatainak összevetése a tantárgyi célokkal.

Ez formailag a következőképpen is elképzelhető:

Követelmények	Tantárgyi feladatok	Tantárgyi célok
<p>Pl. orosz</p> <p>4. o.: Tudja a tankönyv feldolgozott hangsúlyjellel ellátott szövegeit lassú tempóban, helyes kiejtéssel, folyamatosan olvasni. . .</p> <p>5. o. Tudjon beszélni önmagáról, családjáról, lakásáról, tudjon egyszerű leírást adni iskolájáról, osztályáról. . .</p>	<p>A feldolgozott szövegeket helyesen olvasni. . .</p> <p>A mindennapi élet témáiról egyszerű beszélgetést folytatni, élményekről röviden beszámolni. . .</p>	<p>Az orosz nyelv alapfokú elsajátítása. . .</p>

Az adatgyűjtés utáni elemzés eredményeként a következő kérdésekre lehet válaszolni:

- érvényesül-e a terminológiai egység,
- megtörtént-e a célok, feladatok, lebontása követelményekké,
- vannak-e olyan feladatok, követelmények, amelyek nem illeszkednek a célhoz,
- mely cél-elemek, feladatok, követelmények szerepelnek leghangsúlyosabban,
- célok, feladatok, követelmények a differenciálás milyen szintű megvalósítására adnak lehetőséget,
- milyen személyiségkoncepció tükröződik a tantárgyi célrendszerben.

Nagyon lényeges és tartalomelemzéssel feltárható probléma a követelmények és a tananyag egymáshoz való viszonya. Ennek vizsgálata azonban az általános pedagógiai szempontok mellett szaktudományi és tantárgypedagógiai megközelítést is szükségessé tenne, ezért erre most nem térünk ki.

A tartalomelemzés segítségével, amennyiben megfelelő elemző, értékelő szempontok állnak rendelkezésünkre, nemcsak egyszerű tényekhez, adatokhoz juthatunk, hanem a tantervfejlesztésben felhasználható kutatási eredményekhez is.